OBSERVAȚII ASUPRA ETIMOLOGIEI NEOLOGISMELOR ÎN *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE*

DE

DESPINA URSU și N. A. URSU

Colectivele de lexicografi din București, Cluj și Iași ale Institutului de lingvistică și istorie literară al Academiei R. S. România continuă în prezent munca anevoioasă, începută acum aproape un secol, de redactare a *Dicționarului limbii române*, cunoscut și sub denumirea de *Dicționarul Academiei*. În ultimii ani au apărut primele două tomuri din noua serie a acestui dicționar : tomul VI (litera M), în 13 fascicule [1], și tomul VII, partea a 2-a (litera O), în volum [2]. Înregistrarea unui material lexical bogat și variat, definirea cît mai exactă și mai concisă a tuturor sensurilor fiecărui cuvînt, ilustrarea bogată prin citate a istoriei cuvintelor, menționarea — pe cît posibil — a tuturor variantelor, grija pentru stabilirea cît mai judicioasă a etimologiilor sînt doar cîteva dintre meritele remarcabile ale noii serii a *Dicționarului Academiei*, realizare deosebit de valoroasă a lexicografiei românești. Declarîndu-ne în general de acord cu principiile care stau la baza lucrării, ne vom ocupa aici în mod special de felul în care a fost rezolvată în dicționar problema complicată a etimologiei neologismelor.

În *Introducerea* lucrării (p. X-XI) sînt enunțate și explicate cele trei principii pe baza cărora se stabilesc etimologiile în noua serie a DLR : principiul etimologiei *interne*, potrivit căruia originea unui cuvînt trebuie căutată întîi în limba română, în sistemul ei de formare a cuvintelor, principiul etimologiei *directe*, potrivit căruia la stabilirea originii în limba română a unui cuvînt interesează provenienta lui directă, imediată, nu originea etimonului însuși, și principiul etimologiei

[1] Editura Academiei R. S. România, București, 1965—1968.

[2] Editura Academiei R. S. România, București, 1969.

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

multiple, potrivit căruia proveniența în limba română a unui cuvînt se explică prin mai multe surse. O cercetare mai atentă a modului în care a fost indicată etimologia neologismelor în cele două volume apărute pînă acum scoate însă în evidență o serie de inconsecvențe, de abateri de la principiile stabilite, pe care ne propunem să le semnalăm colectivelor de redactori și să le comentăm. Dar mai înainte de a intra în discuții de amănunt în legătură cu modul în care a fost indicată ori ar fi trebuit să se indice etimologia unor neologisme sau a unor categorii de neologisme, considerăm necesară clarificarea unor probleme de ordin general, stabilirea anumitor criterii lingvistice și „extralingvistice" pe care trebuie să le avem neapărat în vedere cînd ne propunem să determinăm etimologia corectă a unui neologism.

Majoritatea neologismelor limbii române sînt împrumuturi din diverse limbi de cultură cu care limba română literară a intrat în contact în diferite perioade din evoluția ei și în diferite provincii locuite de români. Dat fiind faptul că între istoria unei limbi literare și istoria culturii care a creat-o pentru a-i servi ca mijloc de afirmare există o legătură nemijlocită, este de la sine înțeles că aprecierea unor fapte de istorie a limbii române literare trebuie să se facă în deplină cunoștință a istoriei culturale a poporului român. Ca atare, la stabilirea etimologiei unui neologism este absolut necesar să cunoaștem primele lui atestări în limba română și eventualele variante pe care le-a avut, să știm cît mai exact care limbi de cultură își exercitau influența asupra limbii române literare în epoca și în regiunea în care a apărut și a început să circule neologismul respectiv și cît de intensă a fost această influență, din ce limbi sînt eventual traduse scrierile care ni-l atestă, ce formație culturală au oamenii care îl folosesc, care sînt normele specifice de adaptare a neologismelor în epoca și în regiunea respectivă, ce curent sau orientare lingvistică se manifestă în acea perioadă și regiune etc. Pentru a obține toate aceste informații și a ne explica anumite fapte de limbă trebuie să apelăm așadar și la surse care par a fi de pură istorie socială și culturală, să ne referim și la unii factori pe care ne-am obișnuit să-i numim „extralingvistici". Privind însă lucrurile din punctul de vedere al rațiunii pentru care îi luăm în considerație, constatăm că ei sînt în fond tot factori lingvistici, deoarece nu ne interesează din acțiunea lor decît latura lingvistică. De exemplu, formația culturală a intelectualilor unei epoci ne interesează numai în măsura în care cultura respectivă a fost însușită prin intermediul unei anumite limbi. Fără a dispune — pe cît este posibil — de datele la care ne-am referit nu se poate stabili adevărata etimologie a unui neologism. Ignorarea unor asemenea informații duce de obicei la stabilirea unor legături etimologice mecanice, nemotivate, așa cum s-a procedat în numeroase cazuri în dicționarele noastre mai vechi sau mai noi.

După cum se știe, începuturile limbii române literare stau sub semnul influenței limbii slavone. Primele scrieri românești sînt traduceri din slavonă, iar instrucția clerului și a unor laici se făcea atunci

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

mai ales în școli slavonești. Mai tîrziu, către mijlocul secolului al XVII-lea și îndeosebi în a doua jumătate a acestui secol, slavona cedează treptat locul limbilor greacă și latină. Majoritatea scrierilor românești din secolul al XVII-lea, atît bisericești cît și laice, sînt traduceri din limba greacă, iar oamenii de cultură de atunci care au putut influența prin activitatea lor dezvoltarea limbii române literare erau instruiți în diferite școli cu profil umanist din estul sau din vestul Europei, în care se studiau în mod deosebit și se foloseau ca limbi de predare greaca și latina.

În secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea numărul limbilor de cultură care influențează dezvoltarea limbii române literare sporește. În Principate, regimul fanariot ridică limba greacă aproape la rang de limbă de stat, creîndu-i un rol preponderent în administrație, în învățămînt și în viața mondenă. Prin intermediul învățămîntului în cele două academii grecești, din București și din Iași, prin dascălii greci care predau în multe case particulare, prin numeroasele traduceri literare și științifice care s-au făcut atunci din limba greacă, precum și prin intermediul relațiilor administrative, al corespondenței și al conversației obișnuite pătrund în limba română literară din jurul anului 1800 foarte multe cuvinte grecești.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea limba română literară începe să intre în contact și cu limba franceză, atît prin intermediul relațiilor boierimii românești cu ofițerii nobili ruși și cu reprezentanții administrațiilor temporare rusești din Principate în vremea deselor războaie ruso-turce din acea perioadă cît mai ales pe calea traducerilor literare și științifice din limba franceză, care — în jurul anului 1800 — sînt deja numeroase, și prin profesorii francezi care încep să fie întîlniți tot mai des ca educatori în casele boierești.

Paralel cu interesul susținut pentru învățarea limbii grecești și cu preocuparea incipientă pentru însușirea limbii franceze, în secolul al XVIII-lea continuă să se manifeste în Principate, mai ales prin intermediul învățămîntului, interesul pentru limba și cultura latină. Sporadic, se întîlnesc și unii intelectuali care cunoșteau limbile italiană, rusă și germană, de la care ne-au rămas cîteva traduceri din limbile respective.

Într-un complex deosebit de influențe străine s-a dezvoltat limba română literară în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea în Transilvania, în Banat și, după 1775, în Bucovina. Actul de la 1700 al unirii bisericii ortodoxe din Transilvania cu biserica Romei a atras cu timpul clerul român unit spre limba și cultura latină, pe care candidații la preoție și le însușeau fie în seminarul din Blaj, înființat în 1754, fie în institutele teologice superioare ale bisericii catolice din Viena sau de la Roma. Limba latină era, de asemenea, principal obiect de studiu și limbă de predare în aproape toate școlile medii și în universitățile din cuprinsul imperiului habsburgic, pe care le frecventau și unii tineri români. În latinește erau redactate actele oficiale

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

emise de cancelaria aulică din Viena, în numeroase cazuri chiar şi după data la care împăratul Iosif a II-lea a decretat limba germană drept limbă oficială a imperiului austriac. Multe foi volante (instrucţiuni, circulare şi diferite alte orînduieli juridico-administrative), precum şi unele scrieri româneşti cu conţinut ştiinţific sau de popularizare a ştiinţei apărute atunci în tipografiile din Braşov, Sibiu, Viena, Buda şi Liov sînt traduceri din limba latină. Unii cărturari români, mai ales dintre clericii uniţi, recurgeau la latină şi în corespondenţa lor obişnuită. Este aşadar firesc ca româna literară folosită atunci de către intelectualii români din Transilvania, Banat şi Bucovina să se resimtă, îndeosebi în domeniul lexicului, de influenţa puternică a limbii latine.

Limba română literară din scrierile ardelenilor, ale bănăţenilor şi ale bucovinenilor de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale secolului al XIX-lea este puternic influenţată şi de limba germană, ea însăşi aflată atunci sub influenţa limbilor latină şi franceză. Manualele şcolare oficiale pentru învăţămîntul elementar, diferite scrieri literare şi de popularizare a ştiinţei, legiuirile şi numeroase foi volante cu conţinut juridico-administrativ erau traduse din limba germană şi publicate adeseori paralel cu textul german. Ca limbă oficială a imperiului austriac, germana devine în scurt timp o limbă de conversaţie şi pentru intelectualii români din cuprinsul imperiului. În felul acesta, limba germană începe să aibă în provinciile româneşti din imperiul austriac o funcţie similară cu cea a limbii greceşti în Principate.

Într-o măsură mai mică, limba română literară era influenţată atunci în Transilvania de limba maghiară, care îi transmitea — într-o pronunţare specifică — îndeosebi neologisme de proveniență latină şi germană, precum şi de limbile italiană şi franceză, prin cei cîţiva intelectuali care le cunoşteau.

După 1830, în procesul de dezvoltare a lexicului limbii române literare se produc unele prefaceri esenţiale, datorate în ultimă instanţă schimbării raportului existent la acea dată între diferitele influenţe străine care se exercitau asupra ei. În Principate, limba franceză începe să fie atît de bine cunoscută încît intelectualii vremii, care îşi făceau de obicei studiile superioare şi chiar pe cele medii în Franţa, o foloseau în mod curent în corespondenţă şi în conversaţie. Studiul intens al limbii franceze în şcolile româneşti, în casele boiereşti sau în pensioanele franceze deschise în scurtă vreme în aproape toate oraşele mari din Moldova şi Ţara Românească, precum şi numărul foarte mare de traduceri literare, ştiinţifice, juridico-administrative etc. care s-au făcut atunci din limba franceză au înlesnit pătrunderea în limba română literară a unui mare număr de neologisme de proveniență franceză.

Pe măsură ce se intensifică influenţa franceză, neogreaca devine din ce în ce mai puţin cunoscută, încît în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu stingerea generaţiei care o vorbise în tinereţe, ajunge să fie aproape uitată. Între anii 1830—1840 are loc şi o oarecare creştere a influenţei ruseşti în vocabularul administrativ din Principate,

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

însă pe la 1850—1860 puținele cuvinte rusești pătrunse în limba română literară în deceniile precedente sînt înlocuite cu corespondentele lor franceze.

Prin cei cîțiva cărturari italienişti şi prin adepții lor, care promovează așa-numitul curent italienist din cultura românească în secolul al XIX-lea, asupra limbii române literare se exercită şi o oarecare influență a limbii italiene. Minată însă de exagerările promotorilor ei, influența italiană nu a lăsat urme însemnate în vocabularul limbii române literare moderne.

Mai intensă, deşi manifestată în mod mai puțin spectaculos, este influența exercitată de limba germană asupra limbii române literare. Mulți intelectuali români din Principate sau care își desfășurau activitatea aici își făcuseră studiile la diferite universități din lumea germană ori traduceau scrieri literare şi mai ales ştiințifice din limba germană. De o influență germană mai puternică continuă să se resimtă, în tot cursul secolului al XIX-lea, limba română literară din scrierile ardelenilor, ale bănățenilor şi ale bucovinenilor.

O covîrşitoare influență asupra dezvoltării limbii române literare în secolul al XIX-lea a exercitat însă limba latină, atît prin faptul că a transmis românei numeroase neologisme cît mai ales prin rolul său de regulator în adaptarea la sistemul fonetic şi morfologic românesc a neologismelor de diferite origini, îndeosebi a celor de proveniență romanică. Studiul limbii latine, care a cunoscut în secolul trecut o epocă de înflorire nu numai în şcolile din Transilvania, din Banat şi din Bucovina, ci şi în cele din Principate, mai ales prin profesorii ardeleni sau bănățeni stabiliți aici, a oferit intelectualilor români ai epocii posibilitatea unei orientări rezonabile în etapa foarte importantă a desăvîrşirii procesului de formare a limbii române literare. Trecînd peste cunoscutele exagerări ale curentului latinist, vehement combătute la vremea lor, trebuie să recunoaştem că — în mare măsură — reprezentanților acestui curent le datorăm faptul de a avea astăzi o limbă literară atît de apropiată de latină.

În secolul nostru, principala sursă de îmbogățire a limbii române literare cu neologisme continuă să fie limba franceză. Multe neologisme, în special din domeniul ştiinței şi al tehnicii, provin şi din limba germană. Împrumuturile directe din italiană sau din engleză sînt puține. După 1944, limba română s-a îmbogățit şi cu o serie de cuvinte de proveniență rusă.

Am făcut această sumară prezentare a influențelor străine exercitate asupra limbii române literare din secolul al XVI-lea pînă în prezent, amintind de fapt multe lucruri bine cunoscute, pentru a arăta care este cadrul lingvistic extern în care trebuie privită etimologia unui nelogism pătruns în limba română într-o anumită epocă şi într-o anumită regiune. De cele mai multe ori însă determinarea cu exactitate a limbii sau a limbilor care au transmis românei un neologism nu se poate face fără cunoaşterea posibilităților ei de adaptare a neologisme-

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

lor în ficare epocă şi regiune. Admiţînd — împreună cu toţi lingviştii care se ocupă cu cercetarea diacronică a limbilor — că etimologia unui cuvînt este însăşi istoria cuvîntului respectiv, admitem în mod implicit şi faptul că în istoria acelui cuvînt se oglindeşte, în măsură mai mare sau mai mică, istoria limbii respective. În consecinţă, pentru a putea stabili în mod judicios etimologia neologismelor limbii române este absolut necesar să avem în vedere şi anumite probleme de evoluţie internă a limbii române literare.

Cercetînd, pe baza unui bogat material documentar, proveniența neologismelor pătrunse în limba română în perioada 1760—1860 şi modul în care au fost ele adaptate la sistemul fonetic şi morfologic al limbii noastre, am constatat că cele două etape mari din istoria limbii române literare, cea veche şi cea modernă, se disting şi prin posibilităţile oarecum diferite de adaptare a neologismelor. După cum am văzut, pînă pe la 1820—1830 limba română literară a evoluat sub influenţa dominantă a unor limbi de cultură neromanice, ca slavona, neogreaca şi germana, precum şi sub influenţa latinei, pe care însă intelectualii români de atunci o învăţau în general cu pronunţarea ei obişnuită în universităţile şi colegiile din lumea germană şi slavă. Acest complex de influenţe externe a determinat constituirea în vechea română literară a unui adevărat sistem specific de adaptare a neologismelor, căruia i se supuneau atît cuvintele provenite din limbile neromanice menţionate cît şi cele de proveniență latino-romanică. Potrivit normelor sistemului respectiv, aproape toate neologismele la care este cazul se pronunţau cu palatala *ǵ* în locul africatei *ǧ* (urmate de *e*, *i*) sau cu africata *ʧ* în locul africatei *č͡ʃ* (urmate de *e*, *i*), chiar cînd proveneau din limbile latină, franceză ori italiană, nu numai din neogreacă, germană, rusă sau maghiară, *ch* latin se pronunţa *h*, adjectivele neologice stabilite mai tîrziu la forme în *-ic*, *-al* sau *-ar* circulau atunci aproape numai cu forme în *-esc*, *-icesc* sau *-nic*, iar numeroase verbe neologice stabilite ulterior la conjugarea I erau atunci de conjugarea a IV-a, fiind adaptate la morfologia românească cu ajutorul sufixului *-isi* şi al variantelor lui *-alisi*, *-arisi*, *-erisi*, *-irisi* sau cu sufixele *-ui*, *-ălui*, *-elui*, *-ului*, *-irui*. Excepţiile de la aceste norme sînt puţine şi apar de obicei în scrisul intelectualilor care, avînd formaţie culturală preponderent latino-romanică, militau pentru modernizarea limbii române literare în spirit romanic.

In cursul secolului al XIX-lea, o dată cu intensificarea influenţei latino-romanice asupra limbii române literare în toate provinciile locuite de români, se constituie un nou sistem de adaptare a neologismelor, oarecum diferit de cel existent în secolele anterioare. Majoritatea neologismelor sînt primite acum din limbile franceză, latină şi italiană, iar în adaptarea lor se iau ca model mai ales formele corespunzătoare din limba latină, a cărei pronunţare obişnuită în universităţile şi colegiile din lumea romanică începe să se introducă şi la noi. În această

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

nouă ambianță lingvistică se impune pronunțarea cu africatele *č* și *ǧ* a unor neologisme ca *celulă, centru, cifră, general, geografie, geometrie* etc., *ch* latin se pronunță *c* în cuvinte ca *chimie, clor, cronică* etc., adjectivele neologice au forme în *-ic, -al, -ar, -iv, -bil* etc., iar verbele neologice sînt încadrate în mod obișnuit la conjugarea I.

Adaptarea diferită a aceloraşi neologisme de proveniență latino-romanică în cele două mari perioade din istoria limbii române literare a fost sezisată, încă din 1828, de I. Heliade Rădulescu, în cunoscuta prefață a gramaticii sale. A ignora posibilitățile de adaptare a neologismelor de care a dispus limba română în fiecare epocă și regiune înseamnă a căuta pentru diferitele forme mai vechi ale unui neologism corespondente în diverse limbi străine, a stabili în mod mecanic legături etimologice bazate pe simpla identitate sau apropiere formală, pe care istoria limbii române nu le justifică.

Datorită faptului că, în majoritatea cazurilor, aceleași neologisme au pătruns în limba română, concomitent sau în epoci și în regiuni diferite, din două, trei sau chiar din mai multe limbi, adaptîndu-se de obicei în mod deosebit de la o epocă și regiune la alta, etimologia neologismelor respective nu poate fi decît *multiplă*. Conceptul de „etimologie multiplă" este relativ nou în lingvistica românească, fiind însușit și aplicat cu rezultate optime de numeroși lexicologi și lexicografi, dar respins de unii cercetători pentru motivul că ar fi un principiu neștiințific, un expedient la care se recurge cînd nu se cunoaște etimologia unică a unui cuvînt. După cum am arătat și cu alte prilejuri, cercetarea amănunțită a istoriei neologismelor limbii române confirmă pe deplin justețea acestui principiu. La concluzia că un cuvînt are etimologie multiplă se ajunge numai cunoscînd cît mai exact posibil condițiile în care acel cuvînt, cu eventualele lui variante fonetice și morfologice, a putut proveni din două sau mai multe limbi. În această privință sînt însă necesare cîteva precizări.

În general, neologismele care au pătruns în limba română pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea au variante fonetice și morfologice mai numeroase decît cele primite mai tîrziu. Faptul acesta se datorește atît provenienței din mai multe limbi a aceloraşi neologisme cît și modalităților diferite de adaptare a lor, încercate — pînă pe la 1850 — de intelectualii vremii. În a doua jumătate a secolului trecut și în secolul nostru, cînd majoritatea neologismelor sînt primite din limba franceză, iar adaptarea lor se face potrivit unor norme aproape unitare, este firesc ca ele să aibă mai puține sau să nu aibă deloc variante, să se stabilească de la început la forma cu care au rămas pînă astăzi.

Cu toate că aproape fiecare neologism are istoria lui, care impune lexicografului o soluție etimologică aparte, se pot stabili totuși — așa cum au arătat și Luiza și Mircea Seche [3] — anumite categorii de neolo-

[3] Vezi Luiza și Mircea Seche, *Despre adaptarea neologismelor în limba română literară (Unele considerații generale)*, în „Limba română", XIV, 1965, nr. 6, p. 677—687.

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

gisme cu etimologie oarecum similară, în funcție de proveniența lor (unică sau multiplă) și de variantele pe care le-au avut. Încercînd să le delimităm cît mai judicios, vom lua în discuție și felul în care s-a indicat, în mod corect sau eronat, etimologia unor neologisme de la literele M și O din DLR.

Categoria cea mai numeroasă o formează neologismele cu variante și cu etimologie multiplă. În DLR s-au adoptat mai multe soluții etimologice pentru neologismele de acest fel. De exemplu, la *microscop, monarhie, muzică, observator*[1], *ocazie, oficiu* etc. în cadrul etimologiei multiple sînt menționate la un loc, de obicei în ordinea cronologică a influențelor exercitate asupra limbii române, formele corespunzătoare din diferite limbi, care explică atît forma-titlu cît și variantele învechite ale neologismelor respective. La *mercur, metal, mumie* etc. etimologia formei-titlu este însă dată separat de cea a variantelor. În sfîrșit, la *medicină, obiect* etc. etimologia formei-titlu și a unor variante este dată la un loc, iar a altor variante separat. În principiu, aceste trei modalități de a indica etimologia multiplă a unor neologisme cu variante sînt acceptabile, cu condiția ca ele să oglindească situația reală. Soluția etimologică cea mai potrivită în asemenea cazuri ni se pare a fi însă menționarea la un loc a etimologiei variantelor cu aceea a formei-titlu, ordinea surselor citate fiind — bineînțeles — cea impusă de istoria cuvîntului respectiv în limba română, pentru că etimologia multiplă cumulează, în general, etimologia tuturor variantelor unui neologism.

Cercetarea amănunțită a primelor atestări și a circulației unui neologism în diferite epoci și regiuni ne arată însă că, în mod obișnuit, unele dintre variantele lui au *o largă răspîndire* și *o existență mai îndelungată* în limbă, în timp ce altele, nu prea numeroase, sînt apariții sporadice, întîmplătoare, care nu au influențat aspectul formal al variantelor mai răspîndite în anumite epoci și regiuni ori al formei de astăzi. Evident, la stabilirea etimologiei multiple trebuie să avem în vedere numai variantele cu o răspîndire mai largă și cu o existență mai îndelungată în limbă. De asemenea, este necesar să ținem seama și de faptul că, la rîndul lor, unele variante pot avea ele însele etimologie multiplă, iar trecerea de la formele mai vechi ale neologismului respectiv la forma de astăzi s-a putut face nu numai printr-un reîmprumut, ci și prin *adaptarea* formelor vechi la sistemul fonetic și morfologic înnoit al limbii române literare de după 1830—1840. Prin urmare, indicație etimologică aparte ar trebui să aibă numai variantele sporadice, întîmplătoare, ale unui neologism, în timp ce explicația etimologică a fiecărei variante mai răspîndite va putea fi găsită în unul sau în mai multe dintre etimoanele menționate în cadrul etimologiei multiple propuse, în relația dintre variante și în modalitățile diferite de adaptare la sistemul fonetic și morfologic al limbii române, în diverse epoci și regiuni, a formelor

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

corespunzătoare din limbile străine care ne-au transmis neologismul respectiv.

Pentru a arăta în mod cît mai explicit cum trebuie înțeles raportul dintre variantele unui neologism și cum poate fi exprimat acest raport în cadrul etimologiei multiple a neologismului respectiv, ne vom referi la un caz tipic. Neologismul *analiză*, de exemplu, a început să fie folosit cu această formă abia de pe la 1850. Pînă atunci, timp de peste o jumătate de secol, au circulat numai variantele sale *análisis*, *analisis*, *análizis*, *anális*, *analis*, de proveniență neogreacă și latină (cf. ngr. ἀνάλυσις, lat. *analysis)*, precum și *analiz*, care a putut rezulta atît prin sonorizarea lui *-s* din *analis*, cît și din fr. *analyse* sau, mai puțin probabil, din rus. анализ. Cea mai largă răspîndire a avut-o varianta *analis*. Stabilirea cuvîntului la forma *analiză* s-a produs, desigur, sub influența fr. *analyse* și, eventual, a germ. *Analyse*, dar între *analiză* și variantele sale anterioare există o legătură indestructibilă. Prin *análisis*, *analis* etc. istoria neologismului *analiză* în limba română începe de fapt de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, căci sensul variantelor este identic cu al formei mai noi, iar aspectul lor fonetic este asemănător. În trecerea de la genul neutru al variantei *analis* la genul feminin al formei *analiză*, sub influența formei corespunzătoare din franceză sau din germană, nu s-a produs decît o simplă readaptare fonetică. Așadar, adevărata proveniență a neologismului *analiză* este neogreacă, latină, franceză și, eventual, germană. A încerca să dăm în cadrul etimologiei multiple o explicație formei de astăzi și altă explicație variantelor mai vechi înseamnă a indica etimologie falsă unui asemenea neologism.

Nu tot la fel stau lucrurile în cazul neologismului *obiect*, de pildă, ale cărui variante *obiectum*, *object* și *objet* sînt larg răspîndite la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd pătrunde acest neologism în limba română, în timp ce varianta *oget*, cu aspect fonetic deosebit de al celorlalte, este sporadică. Firește, așa cum bine s-a procedat, etimologia variantei *oget* (< it. *oggètto)* trebuia dată separat de etimologia multiplă propusă pentru forma-titlu și pentru celelalte variante.

În cadrul etimologiei multiple care explică în egală măsură atît forma-titlu cît și variantele unor neologisme sînt explicate în mod implicit și diferitele forme rezultate în procesul adaptării la fonetismul specific limbii române literare dintr-o anumită epocă sau la fonetismul specific graiurilor populare, formele datorate unor orientări lingvistice românești ca analogismul sau italienismul (cum sînt *manufăptură*, *metoadă*, *medicamînt*, *merizional*, *meziu*, *multiplicăciune*, *oservăciune* etc.), precum și formele rezultate în procesul integrării anumitor neologisme în familiile unor cuvinte românești mai vechi (de exemplu, *menține*, *mintal*, *obține*, *opune* etc.). Ca atare, la *medicină*, varianta *medecină* nu trebuia explicată separat, prin fr. *médecine*, deoarece și *medețină* se explică tot prin forma franceză, însă cu pronun-

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

ţarea *ţe, ţi,* specifică vechii române literare, a lui *ce, ci* din latină şi din limbile romanice. De asemenea, varianta *munitipalitate,* atestată de „Albina românească" din 1832, n-ar fi trebuit explicată prin germ. *Munizipalität,* întrucît a putut proveni din acelaşi fr. *municipalité,* ca şi *municipalitate.* La *mitologie,* varianta *mitologhie* este explicată prin formele corespunzătoare din neogreacă şi germană, însă ea a putut proveni şi din lat. *mythologia* sau fr. *mythologie,* cu *gi* pronunţat *ghi.* Dat fiind faptul că în alineatul variantelor sau în cel al etimologiei nu sînt explicate diversele transformări fonetice care au loc în procesul adaptării neologismelor, nu socotim necesare unele indicaţii ca „prin adaptare la sistemul fonetic popular" (la *măculă, măculare, măculat*) sau „prin apropiere de *mînă*" (la *mînual*), „prin apropiere de *muşchi*[2]" (la *muşchiulos*), „prin apropiere de *undă*" (la *undulaţie*). De altfel, se poate observa că în alte cazuri similare s-a şi renunţat la acest procedeu.

Cînd însă nu se iau în consideraţie cu suficientă atenţie transformările fonetice datorate anumitor orientări lingvistice sau altor cauze interne, putem propune etimologii false unor neologisme, în sensul că raportăm în mod nejustificat cuvintele respective la corespondente din limbi străine. Un exemplu edificator în acest sens îl oferă forma *meziu,* variantă învechită a adjectivului *mediu,* pentru explicarea căreia s-a trimis la it. *mezzo.* În realitate, *meziu* reprezintă o adaptare de tip analogist a lat. *medius,* cu $d + i > z$, ca în cuvintele latineşti moştenite.

Faptul că o variantă a unui neologism poate avea explicaţie etimologică aparte nu justifică însă înregistrarea ei într-un articol de dicţionar independent. De exemplu, termenii *machină* (cu varianta *mahină*[1]) şi *maşină* ar fi trebuit înregistraţi împreună, sub forma-titlu *maşină,* deoarece *machină* este o variantă învechită şi regională, iar *mahină* o variantă învechită a lui *maşină.* Sensul lor fiind comun, aspectul fonetic puţin diferit al celor trei forme indică doar filierele diferite prin care a pătruns în limba română acelaşi cuvînt internaţional de origine latină *(machina).* De altfel, înregistrarea sub forma-titlu *naşinist* a variantelor învechite *machinist* şi *mahinist* sau a lui *mahinărie* sub forma-titlu *maşinărie* face şi mai inexplicabilă înregistrarea separată a lui *machină* şi *maşină.* La un loc trebuiau înregistrate şi cuvintele *mántăl* şi *mantelă,* sub forma-titlu *mantelă,* deoarece *mántăl* este tot o variantă a lui *mantelă,* ca şi *mantel.* Etimologia corectă în acest caz ar fi fost următoarea : din it. *mantello,* germ. *Mantel,* fără a mai invoca în mod nejustificat, pentru varianta *mantel,* forma corespunzătoare din limba rusă. Tot împreună trebuiau înregistrate şi cuvintele *morală* şi *moraliş, motor* şi *motoriu, ondulator*[2] şi *ondulatoriu* etc., pentru că a doua formă citată în fiecare caz nu este decît o variantă a celei dintîi. De asemenea, *ospital*[1] trebuia înregistrat numai ca variantă a lui *spital.* În numeroase alte cazuri situaţia a fost rezolvată totuşi în felul pe care-l propunem noi. De

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

exemplu, formele *metalo* (<it.) și *métalon* (<ngr.) sînt înregistrate la *metal*, forma *municipalita* (<it.) este înregistrată la *municipalitate*, *ovelisc* (<ngr.) la *obelisc* etc.

Un număr foarte mare de variante înregistrate sub formă de articole independente întîlnim la verbele și adjectivele neologice. După cum am arătat în cîteva studii publicate în ultimii ani[4], majoritatea verbelor neologice terminate în *-isi, -alisi, -arisi, -erisi, -irisi, -ălui, -elui, -ului, -ui, -irui* și a adjectivelor nelogice terminate în *-alicesc, -aricesc, -alnic, -arnic, -icesc* nu sînt derivate în limba română cu sufixele respective, ci forme rezultate în procesul adaptării la sistemul morfologic al vechii române literare a verbelor și adjectivelor corespunzătoare din diferite limbi străine. Așadar, ele sînt variante învechite ale formelor corespunzătoare din limba română literară modernă, care — la rîndul lor — sînt rezultatul unui reîmprumut sau al unei readaptări a formelor mai vechi. Firește, de la caz la caz se poate constata că unele dintre neologismele la care ne referim sînt într-adevăr derivate, dar numărul acestora nu este atît de mare cum rezultă din dicționar. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul foarte important că în epoca îndelungată de formare a limbii române literare majoritatea scrierilor românești *se traduceau*, iar neologismele ne sînt atestate în general de aceste *traduceri*. Or, în procesul traducerii, intelectualul român al vremii, care nu avea încă o limbă literară formată, *împrumuta* de obicei din limba originalului cuvintele care îi lipseau, adaptîndu-le cu mijloacele de care dispunea la epoca și în regiunea respectivă.

Separînd variantele învechite de felul celor la care ne-am referit mai sus de formele care au rămas pînă astăzi în limbă și încercînd să le dăm etimologie aparte, pentru a justifica înregistrarea lor în articole de dicționar independente, nu putem ajunge decît la soluții etimologice false, atît pentru variantele respective, cît și — uneori — pentru formele din limba literară modernă. De exemplu, la *maltratarisi, meditarisi, menajarisi* etc. se spune că provin din *maltrata, medita, menaja* + suf. *-arisi*. Ne întrebăm însă dacă mai erau necesare derivatele respective, după modelul unor verbe neogrecești, atîta vreme cît intelectualii care le-au folosit ar fi dispus deja de formele de conjugarea I, mai simple și în spiritul evoluției moderne a limbii române literare. Firește că nu ar mai fi fost necesare asemenea dublete, iar existența lor se datorește numai faptului că au rezultat în procesul adaptării, într-o epocă mai veche, a acelorași verbe franțuzești din care au rezultat mai tîrziu și *maltrata, medita, menaja*. Doar în cazul cînd asemenea forme apar în unele piese de teatru ale lui Alecsandri, fiind fo-

[4] Vezi Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760—1860*, în „Limba română", XIV, 1965, nr. 3, p. 371—379; Despina Ursu și N. A. Ursu. *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în „Limba română", XV, 1966, nr. 3, p. 245—254; Despina Ursu, *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760—1860*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1969, p. 131—154.

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

losite de autor cu o anumită valoare stilistică, am putea admite derivarea. În aceste situaţii însă formele respective, cum ar fi *meritarisi, ocuparisi* etc., au două explicaţii etimologice: una prin împrumut, în scrierile mai vechi, şi alta prin derivare, la Alecsandri şi, eventual, la Negruzzi. Tot într-un singur articol de dicţionar, sub forma-titlu *obliga*, ar fi trebuit înregistrate şi formele *obligălui* şi *obligui*, întrucît sînt variante învechite şi regionale ale aceluiaşi verb *obliga*, de provenienţă latină şi franceză. Nu vedem justificarea înregistrării lui *obligui* ca variantă a lui *obliga*, iar a lui *obligălui* într-un articol independent.

Cea mai elocventă dovadă că asemenea forme sînt de fapt variante învechite o constituie multitudinea de soluţii etimologice, dintre care unele cu totul eronate, încercate în cazul pretinselor derivate cu *-icesc* şi *-nic*. De exemplu, **matematicesc**: *matematic*[1] + suf. *-icesc*. Cf. rus. математический; **materialicesc**: *material* + suf. *-icesc*; **materialnic**: *materia* + suf. *-alnic*; **mecanicesc**: *mecanic* + suf. *-esc*. Pentru variantele cu *-h-* cf. ngr. μηχανικός, rus. механический; **metodicesc**: cf. ngr. μεθοδικός, rus. методический; **mineraloghicesc**: din rus. минералогический; **monarhicesc**: *monarh* + suf. *-icesc*, după ngr. μοναρχικός, germ. *monarchisch*; **moralicesc**: *moral*[2] + suf. *-icesc*, după germ. *moralisch*; **moralnic**: *moral*[2] + suf. *-nic*; **olimpicesc**: din ngr. ὀλυμπιακός, fr. *olympique*, *germ. olympisch* + suf. *-esc*; **opticesc**: *optic* + suf. *-esc*, după gr. ὀπτικός, germ. *optisch*; **orientalicesc**: *oriental* + suf. *-icesc*, cf. lat. *orientalis, -e*, germ. *orientalisch*; **orighinalnic**: din rus. оригинальный. Aceeaşi inconsecvenţă se constată şi în cazul adverbelor în *-iceşte*, unde întîlnim de asemenea mai multe soluţii etimologice. De exemplu, **macroscopiceşte**: *macroscopic* + suf. *-iceşte*. Cf. rus. макроскопический; **matematiceşte**: de la *matematicesc*; **materialiceşte**: *material* + suf. *-iceşte*; **mitologiceşte**: *mitologic* + suf. *-eşte*. Credem că, în general, asemenea adverbe trebuie puse în legătură cu adjectivele corespunzătoare în *-icesc*, iar adjectivele respective sînt variante învechite ale formelor corespunzătoare în *-ic*, *-al* şi *-ar*, provenite într-o epocă mai veche din aceleaşi adjective neogreceşti în *-* ικός, latineşti în *-icus*, *-alis*, *-arius* sau *-aris*, germane în *-isch*, *-alisch*, *-al*, *-ell*, *-arisch*, *-ar* sau *-är*, ruseşti în *-*ический, *-*альный sau *-*арный, franţuzeşti în *-ique*, *-al*, *-el*, *-aire* sau *-(i)er*, italieneşti în *-ico*, *-ale*, *-ario* sau *-are*. Ne putem întreba, de exemplu, de ce traducătorul din greceşte al geografiei de la 1780, Amfilohie Hotiniul în 1790, Dinicu Golescu într-o traducere de asemenea din greceşte de la 1827 şi autorul unui articol din „Muzeul naţional" (1836) au trebuit să creeze forma *matimaticesc* de la *matematic*[1] + suf. *-icesc* şi nu au putut-o obţine prin simpla adaptare a adjectivului neogrecesc μαθηματικός, care le era desigur bine cunoscut ori se găsea chiar în textul pe care îl traduceau? Oare Samuil Micu, Radu Tempea, Gh. Şincai şi Ioan Molnar, care cunoşteau atît de bine limbile latină şi germană, vor fi recurs la derivare pentru a obţine forma *matematicesc*, ori au obţinut-o mai simplu prin adaptarea adjectivului latinesc *mathematicus* sau a adjectivului german

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

mathematisch ? Știind cît de mult erau influențați intelectualii vremii de limbile străine din care traduceau ori pe care le foloseau în conversație, în corespondență, în școală etc., noi credem că adjectivele respective sînt tot împrumuturi, ca și formele lor corespunzătoare de mai tîrziu. De altfel, ne mai putem întreba de ce în jurul anului 1800 verbe ca *maltratarisi, meditarisi, obligălui* etc. sau adjective ca *matematicesc, materialicesc, materialnic, mecanicesc, moralicesc, opticesc* etc. trebuie considerate *derivate,* iar formele lor corespunzătoare de conjugarea I sau, respectiv, terminate în *-ic, -al, -ar* de pe la 1830—1840, *împrumuturi ?* În consecință, nu este justificată înregistrarea separată în noua serie a DLR a unor asemenea variante învechite ale verbelor și adjectivelor neologice, pentru că în felul acesta se creează o imagine falsă a istoriei cuvintelor respective în limba română și, ca atare, li se indică etimologii eronate. Înregistrarea la un loc a tuturor variantelor unui verb sau adjectiv neologic, atît a celor fonetice cît și a celor morfologice, este absolut necesară, dacă vrem ca etimologia multiplă propusă verbului sau adjectivului respectiv să fie cea justă. O asemenea grupare a variantelor învechite ale fiecărui neologism, impusă de însăși istoria neologismului respectiv în limba română, nu trebuie confundată cu gruparea pe „cuiburi" lexicale a derivatelor, reproșată pe drept cuvînt redactorilor vechii serii a DLR [5].

La fel de nejustificată din punct de vedere etimologic este, pe de altă parte, înregistrarea la un loc cu adjectivele corespunzătoare a unor substantive care, într-o epocă mai veche a limbii române literare, au fost împrumutate ca atare din latină, neogreacă și germană, avînd deci etimologie diferită de a adjectivelor respective. Nici sub acest aspect nu există în seria nouă a DLR un mod consecvent de înregistrare a cuvintelor și de indicare a etimologiei. De exemplu, *matematic* [1] s.m., *matematic* [2], *-ă* adj. și *matematică* s.f. sau *optic* [1], *-ă* adj., *optic* [2], *-ă* s.m. și f. (de ce și f. ?) și *optică* [1] *s.f.* formează articole de dicționar aparte, cu indicații etimologice proprii, deși unele dintre etimologiile propuse ar mai putea fi corectate, în timp ce la *mecanic* și *metafizic* sînt înregistrate în corpul aceluiași articol atît adjectivele cît și substantivele masculine și feminine, iar etimologiile propuse, cu toată strădania redactorilor de a le face să corespundă fiecăreia dintre cele două părți de vorbire incluse în articol, sînt parțial discutabile.

Cercetarea istorică a mai multor neologisme de această natură ne-a dus la concluzia că între substantivele masculine de tipul lui *matematic* „matematician", *metafizic* „metafizician", *optic* „optician", etc., specifice vechii române literare, și adjectivele omonime *matematic, metafizic, optic* etc., specifice limbii române literare moderne, nu există legături semantice realizate sau refăcute pe terenul limbii române. În consecință, ele trebuie înregistrate separat în dicționar. Cuvintele și eventualele lor variante morfologice care alcătuiesc familiile unor

[5] Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II, București, 1969, p. 71.

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

atare neologisme se grupează în mod diferit în cele două mari epoci (veche şi modernă) din istoria limbii române literare, fapt care permite să se recunoască existenţa în fiecare perioadă a unor *relaţii sistematice* între cuvintele respective. De exemplu, neologismul *matematică* s.f. este comun celor două perioade, dar în limba veche familia lui se compunea din *matematic* s. m. „matematician", *matematicesc* adj., *matematiceşte* adv., în timp ce în limba modernă substantivul masculin este *matematician,* iar *matematic* este adjectiv, folosit şi ca adverb sau, mai rar, ca substantiv, cu alt sens însă decît în limba veche. La fel stau lucrurile şi cu *moral* s.n. „morală", *moralicesc* şi *moralnic* adj., *moralisi* vb. şi *moraliceşte* adv., din limba veche, în raport cu *morală* s. f., *moral* adj., folosit şi ca substantiv, dar cu alte sensuri decît în limba veche, *moraliza* vb., *moralmente* adv. etc., din limba modernă. Deşi aceste două cazuri citate sînt oarecum similare, formulele de înregistrare în dicţionar a cuvintelor respective şi de indicare a etimologiei lor diferă, pe drept cuvînt. Considerăm aşadar justă formula de înregistrare adoptată la *matematic*[1] s.m., *matematic*[2], *-ă* adj. (în articolul căruia ar fi trebuit inclusă şi varianta *matematicesc*) şi *matematică s. f.,* dar şi pe cea adoptată la *moral*[2], *-ă* adj. şi s. n. (în articolul căruia ar fi trebuit incluse şi variantele *moralic, moralicesc* şi *moralnic)* şi *morală* s.f. (cu varianta învechită *moral* s. n.). Nu vedem însă motivele pentru care *mecanic* s.m. şi *mecanică* s. f. au fost înregistrate în acelaşi articol cu *mecanic, -ă* adj., de vreme ce însăşi etimologia indicată arată că este vorba de trei cuvinte, nu de unul singur, şi nici pentru ce, în cazul similar al lui *metafizic* s.m. (care provine şi din latină), *metafizic, -ă* adj. şi *metafizică* s.f. indicaţia etimologică este diferită de cea de la *mecanic,-ă.* De asemenea, *material* s. n. ar fi trebuit înregistrat separat de *material, -ă* adj., pentru că etimologia lui (indicată incomplet în dicţionar) nu coincide pe de-a întregul cu cea a adjectivului. În limba veche adjectivele din familia substantivului neutru *material* erau *materialicesc* şi *materialnic,* pe cînd în româna modernă, datorită unui complex de factori lingvistici, substantivul şi adjectivul au aceeaşi formă, ca şi în cazul lui *mecanic, mineral* etc.

Exemplele citate mai sus arată cu destulă claritate că problema înregistrării în dicţionar şi a stabilirii etimologiei unor asemenea cuvinte este foarte dificilă, dar soluţionarea ei nu trebuie să fie întîmplătoare. Fără a încerca să stabilim formule pentru anumite categorii de cuvinte, credem că substantivele masculine de tipul lui *matematic, mecanic, metafizic, poetic, politic* etc., care au existat în limba română în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, nu trebuie înregistrate la un loc cu adjectivele omonime de mai tîrziu, deoarece etimologia lor este în general diferită de a acestora din urmă. Pentru acelaşi motiv, substantivele feminine de tipul lui *matematică, mecanică, metafizică, morală, poetică, politică* etc. ar trebui înregistrate separat de adjectivele corespunzătoare. În numeroase cazuri, şi substantivele neutre de tipul lui *material, mineral*

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

etc. ar trebui înregistrate separat de adjectivele corespunzătoare, pentru că au etimologii parțial diferite.

O altă categorie de neologisme care prezintă unele dificultăți la stabilirea provenienței lor o constituie cele cu formă unică și cu etimologie multiplă. În aceste cazuri, redactorii au recurs de cele mai multe ori fie la citarea cu *din* a tuturor formelor corespunzătoare din diverse limbi care explică sau ar putea explica proveniența formei românești (de exemplu, **motiv**: din it. *motivo*, germ. *Motiv*, fr. *motif*; **ocazional**: din it. *occasionale*, fr. *occasionnel* etc.), fie la citarea cu *din* a unei singure forme străine, care li s-a părut a fi sursa cea mai probabilă, iar a altor forme corespunzătoare cu *cf.* (de exemplu, **margă**: din let. *marga*. Cf. it. *marga*, magh. *marga*; **minoritate**: din fr. *minorité*. Cf. lat. *minoritas, -atis*, germ. *Minorität* etc.). În ambele situații însă etimologiile sînt uneori discutabile, fie pentru că ordinea limbilor străine citate cu *din* nu oglindește adevărata istorie a neologismelor respective în limba română, fie pentru motivul că, din același considerent, limba sau limbile menționate cu *cf.* ar trebui puse, în unele cazuri, pe același plan cu cea citată cu *din*, iar în alte cazuri ar trebui înlăturate. De exemplu, dacă la *ocazional* am putea începe indicarea etimologiei multiple cu forma italiană, deoarece prima atestare a cuvîntului ne-o oferă un text tradus de Petru Maior în 1816, bogat în termeni de proveniență italiană, nu vedem prin ce se justifică citarea în primul rînd a formei italiene în cadrul etimologiei multiple a neologismului *motiv*, ale cărui prime atestări ni le oferă unele texte de pe la mijlocul secolului trecut, datorate unor intelectuali de formație culturală franceză și germană. În cazul lui *margă*, atestat prima dată de o traducere din 1806 a lui Gh. Șincai, iar mai tîrziu de o traducere a lui Leon Filipescu din 1844, ambele din limba germană, ni se pare inutilă citarea cu *cf.* a formei din italiană. De asemenea, la *marghiól*, care a provenit în mod sigur numai din neogreacă, nu se justifică citarea cu *cf.* a formelor corespunzătoare din italiană și turcă (it. *mariole*, tc. *maryol*), mai ales că au și alt aspect fonetic. Ca și în cazul neologismelor cu variante și etimologie multiplă, noi considerăm că formula etimologică cea mai potrivită pentru neologismele cu formă unică și etimologie multiplă este menționarea la rînd a tuturor surselor care explică proveniența formei lor, în ordinea cronologică și a ponderii influențelor străine exercitate asupra limbii române literare în diferite perioade și regiuni. Bineînțeles, și în cazul acestei categorii de neologisme trebuie să avem neapărat în vedere normele de adaptare fonetică și morfologică specifice epocii în care au pătruns în limba română, precum și forma cu care se stabiliseră deja în română unele cuvinte din familia neologismelor respective.

Majoritatea neologismelor cu formă unică au pătruns în limba română după anul 1830, cînd începuseră să se constituie normele de adaptare fonetică și morfologică specifice limbii literare moderne. Pro-

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

venienţa acestor neologisme este mai ales franceză, însă adaptarea lor la română s-a făcut potrivit unor tipuri de adaptare modelate sub influenţa formelor corespunzătoare din latină şi, mai puţin, din italiană. Ca atare, verbe franţuzeşti ca *modifier, mortifier, ossifier* etc. au devenit în română *modifica, mortifica, osifica*, adjective ca *molèculaire, oculaire, ordinaire, matériel, personnel, mémorable, raisonnable, moteur, observateur* etc. au devenit *molecular, ocular, ordinar, material, personal, memorabil, rezonabil, motor, observator*, iar substantive ca *modalité, mortalité, hospitalité* etc. au devenit *modalitate, mortalitate, ospitalitate*. Aşadar nu este nevoie ca unor neologisme din această categorie să li se indice în mod automat şi proveniență latină ori italiană, dacă proveniența lor şi din aceste limbi nu este justificată de istoria cuvintelor respective în limba română. De exemplu, pentru a explica pe *modifica*, atestat prima dată de cîteva traduceri din limba franceză de după 1830, s-a invocat lat. *modificare*, iar forma din franceză a fost invocată doar pentru a explica varianta *modifia*. În realitate, atît *modifia* cît şi *modifica* provin din acelaşi fr. *modifier*. De asemenea, proveniența evident franceză a lui *osifica* ar fi trebuit indicată cu *din* fr. *ossifier*, nu cu *după* fr. La etimologia unor cuvinte ca *mobilitate, monitor* [2], *obscuritate, ospitalitate* etc., atestate prima dată abia către mijlocul secolului trecut de scrierile unor intelectuali de formaţie culturală franceză, este de prisos citarea formelor latineşti după cele fraceze. La fel, în cazul lui *monumental* sînt în mod inutil citate formele din latină şi italiană.

După cum rezultă din cele expuse pînă aici, stabilirea judicioasă a etimologiei neologismelor limbii române, ca — de altfel — a etimologiei tuturor cuvintelor unei limbi, este condiţionată *în primul rînd* de bogăţia informaţiei de care dispunem cu privire la istoria fiecărui neologism. Orice informaţie în plus care poate contribui le cunoaşterea cu mai multă exactitate a perioadei cînd a pătruns neologismul respectiv în limba română, a variantelor pe care le-a avut în diferite epoci şi regiuni, a circulaţiei lui etc. aduce un spor de precizie în formularea lapidară şi categorică pe care o are indicaţia etimologică în DLR. De aceea ne surprinde faptul că unii redactori nu au folosit toate sursele de informare pe care le aveau la îndemînă pentru istoria anumitor neologisme. De exemplu, din indicele de cuvinte şi forme al lucrării lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, nu au fost extrase o serie de informaţii privitoare la primele atestări, în general cu mult anterioare celor menţionate în dicţionar, ale unor cuvinte ca *materialicesc, mineral* s. n., *monocotiledon, ost* etc. Mai numeroase sînt cazurile în care o serie de variante semnalate de lucrarea menţionată lipsesc totuşi din dicţionar. Dintre acestea citǎm doar pe *microscopiu, mineralic, mineralicesc, mineralnic, minerălesc, multiplicandus, multiplicăciune, multiplitirui, occident, omólog* etc. În alte cazuri nu s-a mai mers la izvoarele semnalate de URSU, T. Ş., redactorii

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

mulțumindu-se să menționeze formele respective (*medicamînt, merizional, mineral, morbid, operui* etc.) cu *cf.* sau *ap.* URSU, T. Ș. O asemenea indicație nu folosește însă cititorului aproape la nimic. De vreme ce toate scrierile pe baza cărora s-a alcătuit indicele de cuvinte și forme al acestei lucrări sînt incluse în bibliografia dicționarului, atestările de aici trebuiau în mod obligatoriu transpuse.

În general, etimologiile propuse neologismelor în cele două volume ale noii serii a DLR sînt bune, în sensul că redactorii dicționarului și colaboratorii care au fost consultați la stabilirea lor s-au străduit să găsească formulele cele mai potrivite pentru a indica adevărata proveniență în limba română a cuvintelor respective. Clarificarea în prealabil a problemelor discutate mai sus și aplicarea cu mai multă consecvență a principiilor etimologice care stau la baza lucrării ar fi contribuit însă la eliminarea din dicționar a unor etimologii eronate. Vom menționa în continuare doar cîteva cazuri de asemenea etimologii greșite. De exemplu, la *memoriu* s. n. se spune că provine din lat. *memorium*, fr. *mémoire*, dar cuvîntul *memorium* nu există în latină. Așadar *memoriu* provine numai din forma franceză. La *mucoasă* s. f. s-a indicat următoarea etimologie : din fr. *muqueux, -euse*, lat. *mucosus*. În franceză însă există s. f. *muqueuse*, din care a provenit cuvîntul românesc. *Obsesiv* este mai curînd un împrumut din fr. *obsessif*, decît un derivat de la *obsesie*, iar *ofițer* nu provine din lat. *officialis*, ci din lat. *officiarius*. In aceeași ordine de idei semnalăm și inadvertențele strecurate la *mineral* adj., care provine din lat. *mineralis, -e*, nu din *minerale*, și la *ortografícesc* adj., care provine din ngr. ὀρθογραφικός, nu din ὀρθογραφικῶς.

O categorie mai numeroasă o formează neologismele cu etimologie multiplă cărora nu li s-au indicat, în cadrul unei atare etimologii, toate sursele din care au provenit ele în limba romînă. De exemplu, la *magazin* trebuia indicată și sursa germană (*< Magazin*), pe lîngă cea franceză. La *merit*, cu varianta *meritum*, trebuia de asemenea indicată și sursa germană (*< Meritum*), iar etimologia trebuia dată la un loc, deoarece din latină și germană a putut proveni și forma *merit*, nu numai *meritum*. *Misionar* provine și din lat. *missionarius*, nu numai din italiană și franceză. La *morală* s.f., cu varianta *moral* s.n., trebuia indicată și sursa germană (*< Moral*). De asemenea, la *original, -ă* lipsește sursa germană atît pentru substantiv cît și pentru adjectiv. Tot în această categorie intră și cuvintele vechi cu unele sensuri neologice, pentru care ar fi trebuit indicate sursele străine corespunzătoare. De pildă, pentru sensurile de sub 2 și 3 ale cuvîntului *mucos,-oasă* ar fi trebuit indicate sursele fr. *muqueux,-euse* și lat. *mucosus*.

În alte cazuri sînt indicate în mod nejustificat unele surse. La *mutilă*, de exemplu, nu era necesar să se menționeze, alături de fr. *mutule*, și lat. *mutulus*. De asemenea, la *orchestră* nu era nevoie de cf. și gr. ὀρχήστρα. Tot aici se cuvin semnalate și unele nepotriviri între anumite indicații din paranteza inițială și etimologie. La *monticúl* (cu ac-

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

centul pe *-u-* ?), de pildă, aflăm că e „franțuzism învechit" (!), dar provine din fr. *monticule*, lat. *monticulus*, în timp ce la *obținție* aflăm că e „latinism rar" (!), dar provine din fr. *obtention*, lat. *obtentio, -onis*.

Printre inconsecvențele constatate în modul de a indica etimologia neologismelor se numără și faptul că limbile de cultură din care au provenit în română cuvintele respective nu au peste tot aceeași denumire. În felul acesta se pot naște, pe drept cuvînt, unele confuzii. De exemplu, *macră, maghic, malahie, opticesc* etc. sînt considerate împrumuturi din *greacă*, *magnit* din *mediogreacă*, iar altele — mai numeroase — din *neogreacă*. După cum se știe însă, împrumuturile *directe* din greacă, la nivelul limbii române literare, s-au făcut din limba de cultură *neogreacă*. De asemenea, în cazul neologismelor provenite din latină ar trebui să se renunțe la indicația *din latina medievală* (vezi *manoperă, oculată, oculație, oficiolat, opiat, ordinariat* etc.), fiind suficientă mențiunea *din latină*, care în DLR indică latina literară și științifică cu care româna literară a intrat în contact din secolul al XVI-lea pînă astăzi. Tot cu privire la indicarea etimoanelor latinești, considerăm necesară unificarea modului de citare a substantivelor și a adjectivelor, pentru că în volumele apărute pînă acum substantivele sînt citate uneori numai cu formele de nominativ (vezi *manifest, opulență, orbită* etc.), alteori și cu cele de genitiv (vezi *mancipație, medic, oculație, oficiu* etc.), iar adjectivele fie cu formele respective pentru toate cele trei genuri (vezi *moral, onorat, operator, oficios, oriental* etc.), fie numai cu o singură formă (vezi *opulent*).

O atenție sporită ar trebui să acorde redactorii DLR interpretării grafiei chirilice a textelor vechi românești. Sînt numeroase cazurile în care, fără motive întemeiate, s-a recurs la transliterație chiar și în reproducerea unor citate din texte de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau din primele decenii ale secolului al XIX-lea, oferindu-se astfel cititorilor o imagine falsă, sub aspect fonetic, a limbii române literare din epoca respectivă. Prin transliterație s-a ajuns să se înregistreze în dicționar, drept variante ale neologismelor corespunzătoare, și formele *ocheian* (de la I. Molnar, *Retorică*, Buda, 1798, p. 39), *ofițear* (de la Al. Beldiman, *Istoria lui Numa Pompilie*, vol. II, Iași, 1820, p. 184) și *ofițiar* (din *Foletul novel*, 1693—1704, editat în 1942, p. 54, 94, 104). În realitate, *ocheian* reproduce grafia окиан, care — potrivit normelor ortografiei cu caractere chirilice din jurul anului 1800 [6] — trebuia transcrisă *ocheán*, *ofițear* reproduce grafia ѡфицѣр, care — la 1820 — nu poate să reprezinte decît pronunțarea *ofițer* [7], iar *ofițiar* reproduce desigur grafia офицїар, care în *Foletul novel* nu poate să reprezinte decît pronunțarea *ofițiár*, ca și în citatul din Șincai, deoarece — așa cum am arătat mai sus — varianta aceasta provine din lat. *officiarius*.

[6] Vezi N. A. Ursu, *Problema interpretării graliei chirilice românești din jurul anului 1800*, în „Limba română", IX, 1960, nr. 3, p. 41—43.

[7] *Ibidem*, p. 39—41.

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)

Lista neologismelor înregistrate în DLR cuprinde atît cuvinte cu o circulaţie mai largă cît şi cuvinte cu o circulaţie mai redusă, cum sînt — de exemplu — împrumuturile livreşti, creaţiile personale sau neologismele atestate numai de dicţionarele mai vechi. Pe drept cuvînt au fost lăsaţi deoparte termenii care denumesc noţiuni prea speciale din diverse domenii ale ştiinţei şi tehnicii. Cît priveşte neologismele atestate numai de unele dicţionare din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului nostru, în special de cele de neologisme sau de cele bilingve, considerăm că introducerea lor în DLR ar trebui să fie făcută cu şi mai multă precauţie, deoarece — după cum se ştie — autorii dicţionarelor respective au copiat, de multe ori, dicţionare străine ori au alcătuit în limba română, prin derivare şi compunere, familia prezumtivă a unor termeni împrumutaţi. În numeroase cazuri, scrierile literare, ştiinţifice sau presa epocii nu atestă circulaţia unor atare neologisme.

BDD-A1529 © 1970 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 21:59:10 UTC)